

TEHNOKRATSKI PUT U SOCIJALIZAM

I

Teza o tehnokratskom putu u socijalizam razlikuje se ne samo od tradicionalnih i tekućih socijalističkih projekcija o mirnom prijelazu u razvijenim kapitalističkim zemljama već i od većine najnovijih teorija o približavanju tehnokratskom novom poretku koji nije ni socijalistički niti kapitalistički.¹

Socijalističke projekcije su posebno ranjive jer pretjerano naglašavaju društvene, političke i naročito subjektivne uvjete prijelaza. Nasuprot tome, većina tehnokratskih teorija toliko preuveličava tehnološke faktore, kao što je industrijalizacija, stadiji privrednog rasta i organizaciona uloga upravljanja, da preko tekućih razlika u društvenim porecima i oblicima raspodjele prelazi kao preko beznačajnih. Premda objektivni uvjeti socijalizma na dugi rok mogu biti važniji od lijeve politike, tehnologije o tehnokraciji su sklone da dijele tehnološku predrasudu tako zvanog vulgarnog marksizma.²

Tehnokratske teorije su nedavnog porijekla ali imaju plemenite pretke. Konceptija industrijskog društva kojim vladaju proizvođači dade se proslijediti do radova grofa Saint-Simona na početku XIX stoljeća. Njegovi spisi koji podbadaju proizvođače protiv dokone bogate klase vlasnika, jasno održavaju jakobinski utjecaj. Auguste Comte je ovim bližim začecima tehnokracije dao filozofski izraz u antimetafizičkim i anti-teološkim učenjima pozitivizma. Na prijelazu u dvadeseto stoljeće utjecaj ove tradicije je dao plodove u radovima barem dvojice genijalnih ljudi, Thorsteina Veblena i Silvija Gesella, koji su branili privredne interese proizvođača protiv iz proizvodnje odsutnih i parazitskih zemljovlasnika i rentijera.³ Iako Veblen ide dalje od Gesella time što napada

¹ Tekst predavanja što ga je autor, inače pročelnik Katedre za filozofiju na Državnom sveučilištu Florida, Tallahassee (SAD), održao u Politološkom društvu SR Hrvatske 2. VI 1967. godine.

² Na ovo je ukazao Raymond Aron u kritici knjige W. W. Rostowa *Stadiji privrednog rasta* (Cambridge University, 1960). Vidi »Utjecaj marksizma u dvadesetom stoljeću«, *Marksizam u modernom svijetu*, uredio M. M. Drašković, Stanford University, 1965, str. 30-34.

³ Engleski prijevod Gesellovog glavnog djela, po prvi put objavljen u jednom svesku 1916. pristupačan je pod naslovom *Privodni privredni poredak* (London, 1958).

takoder i kapitaliste u proizvodnji, ipak u vrijeme tehnokracije ne dolazi do objavljivanja njegove knjige *Inženjeri i sistem cijena* (1921), koja je postala izvjesnom vrstom manifesta za tehnokratski pokret koji je utemeljio Howard Scott desetak godina kasnije.⁴

Pokret Howarda Scotta u Sjedinjenim Državama ugasio se djelomično zbog svog teško shvatljivog i krajnje stručnog karaktera, svoje razmjerno uske osnove na kojoj je tražio podršku i zbog temeljne čestitosti irelevantne za politički život. Tako je drugoj generaciji neo-tehnokrata preostalo da zastupa iste osnovne interese proizvođača, ali na široj osnovi, lišenoj doktrinarnih zamki, inženjerskog pristupa, dijagrama energije i matematičkih formula izvorne tehnološke grupe.⁵

Suvremene teorije tehnokratskog novog poretka dijele se na dvije bitno različite vrste. Prvo, postoje teorije, izravno ili posredno izvedene iz knjige Jamesa Burnhama *Menadžerska revolucija* (1941), u kojoj se tvrdi da je socijalističko društvo u Marxovu smislu prije irelevantna utopija nego konkretna mogućnost. U menadžerskim teorijama novog poretka nasljednik kapitalizma nije socijalizam već neko menadžersko društvo pod vladavinom nove klase menadžera, koji se stvaraju više za proizvodni proces nego za financijske operacije. Pod utjecajem Tehnokracije Stuart Chase je novu potencijalnu vladajuću klasu nazvao »tehničkom klasom« (»technical class«) dok je Harold Lasswell govorio o »revoluciji stručnosti« (»skill revolution«) koja predstavlja pojavu i hegemoniju »stručne grupe sa srednjim dohotkom« (»middle-income skilled group«). Međutim, Burnhamov pristup je realističniji jer se koncentrira na menadžersku umjesto na tehničku stručnost i na nov oblik vlasništva, *de facto* za razliku od *de jure* vlasništva nad sredstvima proizvodnje.⁷

Drugi pogled na tehnokraciju, premda podjednako birokratski radije zamišlja kapitalizam i socijalizam kao različite vrste novog poretka industrijskog društva nego da bi jedan drugog prevladavali. Glavni zagovornik i dugogodišnji teoretičar mu je Adolf Berle, zajedno s Gardiner Meansom koautor knjige *Moderna korporacija i privatno vlasništvo* (1932) a otada je napisao seriju radova razrađujući stare teme.⁸ Onda, međutim, središte javne pažnje dijeli on s takvim relativnim novopridošlicama, kao što su W. W. Rostow i Clark Kerr, za koje fundamentalna distinkcija nije ona između vlasničke moći i moći bez vlasništva, već između različitih stupnjeva i činilaca privrednog razvoja.⁹ Ne

⁴ Ako je Veblenovo djelo biblija tehnokracije onda je njezin apokrif knjiga Fredericka Soddyja *Bogatstvo, virtualno bogatstvo i dug* (New York 1926).

⁵ Sredinom 60-tih godina tehnokracija je proširila svoju osnovu šireći Manifest ad hoc Komiteta trostruke revolucije, *Ostodobenje* (april, 1964). Za razliku od svojih prethodnika suvremeni tehnokrati nisu novčano oronuli ljudi već su se izmirili sa sistemom cijena. Vidjeti npr. utjecajnu knjigu Robert Theobalda *Slobodna tržišta i slobodni ljudi* (New York, 1963).

⁶ Stuart Chase: »Tehnokracija, jedna interpretacija«, *The Making of Society*, ed. V. F. Calverton (New York, 1937) i Harold Lasswell, *Politika: Tko dobiva što, kada, kako* (New York, 1936) pogl. 7.

⁷ Ova je distinkcija u Burnhama razvijena u poglavljima 5-6. Kao ažurnu verziju menadžerske teze vidi David Bazelon, *The Paper Economy* (New York, 1959).

⁸ Značajna je *Kapitalistička revolucija dvadesetog stoljeća* (New York, 1954); *Vlasništvo bez moći* (New York, 1959) i *Američka privredna republika* (New York, 1963).

⁹ O činiocima privrednog rasta, vidi Clark Kerr et al., *Industrijalizam i industrijski čovjek* (Harvard University, 1960).

bez sličnosti s prvom generacijom tehnokrata, koji su klasificirali modernu civilizaciju na društva niže i više energije, s industrijskom revolucijom kao vododjelnicom između njih, Rostow interpretira liniju podjele u terminima »uzleta« (»take off«) u samoodržavajući rast.¹⁰ U okviru ovog tehnokratskog okvira socijalizam nije nasljednik kapitalizma već njegov nadomjestak u privredno nerazvijenim zemljama. Dapače, on je »bolest« prelaznog perioda u uvjetima zaostalosti. Štaviše tamo gdje je socijalizam uspio u industrijaliziranju zaostale privrede, kao u Sovjetskom Savezu, na kapitalizam i socijalizam se gleda kao na konvergirajuće sisteme, ako ne od samog Rostowa a ono barem od ostalih ekspozicijonata tehnokratske teze.¹¹

Sa izuzetkom Burnhama, spomenuti eksponenti tehnokratskog shvaćanja s obzirom na Ameriku odani su korporativno-liberalnim tradicijama New i Fair Deala, u naše dane predstavljanim po Kennedyjevom Savezu za progres i Johnsonovu Velikom društvu. Oni su prilično bliski stajalištu socijaldemokrata i samozvanih demokratskih socijalista u Evropi, koji su se i riječju i djelom odrekli maksimalnog programa socijalizma.¹² Slično ovim posljednjima, oni su najvećim dijelom neprijateljski prema revolucionarnom socijalizmu ili komunizmu zbog njegove totalitarne verzije menadžerizma. U isto vrijeme snažno se suprotstavljaju neregularnom karakteru starog kapitalizma, kapricima privrednog ciklusa, nezaposlenosti, rasipanju nedovoljno iskorištavanog pogona i industrijskog kapaciteta i prijetnji trajne stagnacije.¹³ S obzirom na političku sklonost oni su umjerenjaci predani privrednom planiranju za rast i punu zaposlenost u Sjedinjenim Državama, istovremeno favorizirajući decentralizaciju i novu ekonomiku liberamanizma u SSSR-u i Istočnoj Evropi. Tako se za njih može kazati da prakticiraju konvergenciju ili barem da je ohrabruju, dok istovremeno takvu tendenciju projiciraju kao val budućnosti.

Kao i tehnokratske teorije industrijskog društva, komunističke i socijalističke projekcije za dvadeseto i dvadesetprvo stoljeće također priznaju konvergirajuće tendencije. Jedna razlika je, razumije se, ta da je tačka konvergencije socijalistički poredak, Druga je razlika u tome što tehnokratske teorije slikaju buduća birokratska društva masovne manipulacije jezikom kraja ideologije, dok socijalistička teorija odgađa rađanje neideološkog društva do komunističkog stupanja, prije kojega se očekuje da će ideološka borba između kapitalizma i socijalizma postati žešćom nego ikada. Umjesto da kapitalizam i socijalizam interpretira kao prevladane menadžerizmom, ili pak kao različite puteve zajedničkom cilju

¹⁰ Tehnokratska distinkcija između društva niske i visoke energije temeljna je za antropološku školu Leslie Whitea i za tekuće interdisciplinarno istraživanje u ekonomici i socijalnoj historiji, kao npr., Fred Cottrellovu knjigu *Energija i društvo* (New York, 1955).

¹¹ Kao primjer sistematske kritike Rostowljeve teze o konvergenciji, vidi Z. Brzezinski i S. Huntington *Politička moć, USA/SSSR* (New York, 1963).

¹² Prodornu diskusiju zajedničkog teoretskog temelja između neotehnokracije i socijalne demokracije daje Hal Draper u Neokorporativisti i neo-reformatori, *New Politics* (Jesen, 1961).

¹³ Poslije Berlea Robert L. Heilbroner je možda najutjecajniji zagovornik i zasigurno najživlji šampion korporativno-liberalne ideologije u Americi. Vidi osobito njegovu *Budućnost kao historija* (New York, 1959), *Izgrađivanje privrednog društva* (New York, 1962) i *Ueliki uspon* (New York, 1963).

jednog industrijskog društva, socijalistička ih teorija interpretira kao međusobno ekskluzivne ili antagonističke poretke u procesu čak i daljeg međusobnog razdvajanja.¹⁴

Izgledi mirnog prijelaza se odbacuju izuzev, doduše, na pretpostavci socijal-demokratske, socijalističke ili komunističke pobjede na izborima. Premda se prijelaz može tumačiti tako da ne mora kulminirati u potpunoj nacionalizaciji ili kolektivizaciji sredstava proizvodnje, vjeruje se da on uključuje konačnu likvidaciju kapitalista kao klase. Drugim riječima, projekcija se vrši u vidu idealnog tipa socijalizma neiskvarenog kapitalističkim ostacima. A ovaj je izgled u visokom stupnju nerealističan u svjetlu jakih struja birokracije koja cvjeta ne samo u Sovjetskom Savezu i Istočnoj Evropi već također i u zemljama sa socijaldemokratskim i laburističkim vladama.

Mi se nećemo zadržavati na razradi različitih verzija izrazito socijalističkog prijelaza na socijalistički oblik proizvodnje. Neka bude dovoljno da se ukratko zapazi da su aktualne tri takve verzije, koje su kako od teoretskog interesa tako i od praktičkog utjecaja. Prvo, postoji projekcija parlamentarnog socijalizma kao jedinog oblika pojavljivanja društva budućnosti i kao jedinog metoda ostvarenja socijalizma. Ova vizija novog poretka bila je tipična za Drugu Internacionalu i nastavlja svoj utjecaj u socijaldemokratskim krugovima. Drugo, postoji perspektiva revolucionarnog socijalizma prema kojoj su komunističke partije starog boljševističkog tipa jedine efektivne babice novog socijalističkog poretka. Usprkos značajnih razlika ovo je bila projekcija Treće internacionale i puta Lenjina, Trockog i Maoa. Ali ona također graniči s dogmatizmom u iščekivanju monolitnog revolucionarnog ishoda ostvarenog uskim revolucionarnim sredstvima. Otuda su obje ove projekcije na putu da budu nadomještene policentričkom vizijom pluraliteta oblika socijalizma kao i načina prijelaza. Ova teorija nalazi pristalice u komunističkim partijama novog stila, partijama strukturalne reforme, koje kineski komunisti kritiziraju kao revizionističke, jednako kao i u krugovima Nove ljevice koji predstavljaju novu generaciju socijalista dezinteresiranih za interne trice i uske frakcionaške svade koje su dijelile socijaliste u prošlosti.¹⁵

Ali jedno veliko ograničenje policentričkog socijalizma je u tome što on prijelaz zamišlja pod isključivo ili barem predominantno socijalističkim vodstvom. Dozvoljavajući mogućnost socijalizma nametnutog odgozgo, umjesto uspostavljenog od masa radnika samih, ova perspektiva ništa ne kaže o mogućnosti nesocijalističkog prijelaza u socijalizam, koji bi rezultirao bilo kroz neprimjetne organizacijske promjene u privredi,

¹⁴ Ipak se mora učiniti izuzetak za one lijevokriline komuniste koji suvremena socijalistička društva interpretiraju kao oblike državnog kapitalizma i za one neotrockiste koji suvremeni socijalizam poistovjećuju s nekim oblikom birokratskog kolektivismom koji nije ni socijalistički ni kapitalistički. Kao primjer, prvog vidi provokativni ali u visokoj mjeri zastranjajući esej Paul Matticka, Marx i Keynes, *Etudes de Marxologie*, dodatak Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée (Paris, Januar 1962).

¹⁵ Moglo bi se dodati da policentristička teza nalazi podršku i od starije generacije nezavisnih socijalista. Vidi, na primjer, John Strachey *Suvremeni kapitalizam* (New York, 1956), Poglavljja 13-14; Shigeto Tsuru, ed., *Da li se kapitalizam izmijenio* (Tokio, 1961) i Stanley Moore, *Tri taktike: Pozadina u Marxa* (New York, 1963).

bilo kroz socijalizam koji se prikrada na vrh.¹⁶ Unutar okvira policentričkog socijalizma socijalističko desno krilo poistovećuje se sa socijalnom demokracijom, jedna shema koja je postala preuska da bi obuhvatila sve relevantne činjenice. Potrebna nam je jedna obuhvatnija perspektiva koja bi socijaldemokratski put smjestila u centar, tako otvarajući mogućnost ne samo prijelaza pomoću revolucionarnog lijevog krila već i pomoću desnog koje uključuje nesocijaliste. Dapače, potrebna nam je kategorija za nesvjesne socijaliste, ili socijaliste usprkos sebi samima — kategorija naročito podobna za nove tehokrate kojima smo se upravo zanimali.

II

Nakon što smo kritizirali projekcije policentričkog socijalizma zbog njihove nedovoljne pluralističnosti, pogledajmo kakvi su dokazi tehnokratskog puta u socijalizam. Tehnokratska asimilacija ekonomskih doprinosa revolucionarnog socijalizma, osobito u obliku planiranja za priredni rast kroz punu zaposlenost i kontrolu privrednog ciklusa bila je neophodna da bi se suzila prijetnja permanentne recesije. Ali postoje očiti aspekti postupnog socijalizma koje je kontrolirala štampa. Manje očita ali upravo podjednako značajna je velika promjena u sastavu kapitala od predominantno tjelesnog na netjelesni, tj. od rada opredmećenog u stvarima do akumuliranih znanstvenih, stručnih, menadžerskih i profesionalnih vještina utjelovljenih u ljudskim bićima.¹⁷ Postupni prijelaz kontrole od vlasnika na funkcionere kapitala učvršćen je odgovarajućom promjenom u prirodi kapitala od fizičkih sredstava proizvodnje u posjedu akcionerskih društava na kapital investiran u tako zvane industrije znanja (knowledge industries) koje su javno dostupne (slično kao nacionalni parkovi) i uvelike subvencionirane od države. Dok je u 19. stoljeću kapital uglavnom smatran industrijskim pogonom, u 20. stoljeću je intelektualni kapital razmjerno važniji. Ono što su željeznice bile za 19. stoljeće a automobili za prvu polovicu 20. stoljeća, to će industrija znanja vjerojatno postati za barem slijedećih pedeset godina.

Za razliku od željeznice i automobilske industrije, ipak dvije trećine cjelokupnog znanstvenog istraživanja ovog časa financira savezna vlada a rezultati tehnički pripadaju vladi ili agenciji koja za nju ugovara.¹⁸ U isto vrijeme, rad ne može da bude odijeljen od znanstvenih i stručnih radnika koji ga izvode. Rezultati se mogu staviti na raspolaganje studentima i kolegama i uskladištiti u bibliotekama i kartotekama dostupnim javnosti. Nadalje, primjena ovog novog znanja nije ograničena na izvorne ugovorne stranke. Premda su vladine agencije i odjeli

¹⁶ Emil Durkheimov *Socijalizam* predstavlja klasičan pokušaj sinteze marksističkih i kantovskih projekcija socijalne budućnosti, to jest, u terminima Socijalizma odgoja i odgovarajućeg tehnokratskog načina prijelaza. Vidi engl. prijevod, C. Sattlera *Socijalizam i Saint Simon* (Yellow Springs, Ohio, 1958), pogl. I.

¹⁷ Termin »netjelesni kapital« uzet je iz Adolf Berleove *Američke privredne republike*, dio I, poglavlje 3.

¹⁸ O ozbiljnosti i implikacijama od vlade subvencioniranog istraživanja sa tehnokratske tačke gledišta vidi Clark Kerrovu knjigu *The Uses of the University* (Harvard University, 1964).

za istraživanje i razvoj u velikim korporacijama obično jedine grupe s dovoljnim fondovima za primjenu ovog znanja, oni moraju da dijele moć odlučivanja i kontrole sa znanstvenom zajednicom. Otuda zaključak da se lokus odlučivanja u suvremenom kapitalizmu pojačano širi među znanstvenike i stručnjake koji nisu posjednici u tradicionalnom smislu. Budući da su inteligencija i informacije mnogo manje podobne od fizičkog pogona da padnu u privatno vlasništvo, uspon industrija znanja daje znatan podsticaj tendencijama socijalizacije unutar Sjedinjenih Država.¹⁹

Kao što je sam kapital postao sve više netjelesan tako je i sastav klase zaposlenih izmijenjen u korist radnika s bijelim ovratnikom, koji manipuliraju simbolima umjesto da proizvode stvari. Prije jednog stoljeća radnička aristokracija je bila sastavljena poglavito od kvalificiranih radnika u proizvodnji. Danas se ovaj privilegirani sloj radničke klase sastoji prije svega od neproduktivnih službenika koji beru plaće na stručnim i upravnim pozicijama. U stvari glavni korisnici najnovije faze kapitalizma nisu pasivni dobivači dohotka već birokratski i stručni službenici.

Najuvjerljiviji argument za nesocijalistički i tehnokratski put u socijalizam pružaju statistike Ministarstva trgovine o promjeni strukture nacionalnog dohotka u Sjedinjenim Državama. Ove statistike pokazuju da se tako zvani nezarađeni dohodak iz profita, dividendi, kamata i rente ustrajno smanjuje, dok se učešće nadnica i plaća službenika u cjelokupnom iznosu dohotka ubrzano povećava. U publikaciji Ureda za popis stanovništva (Bureau of the Census) pod naslovom *Kako se dijeli naš dohodak* (1963) zapažamo da, nasuprot popularnoj socijalističkoj mitologiji, većina obitelji s visokim dohotkom od onih 5 posto na vrhu ne žive žive od rezanja kupona. U 1960. godini u vrhunskoj grupi je samo jedna obitelj pripadala kategoriji iz proizvodnje odsutnih kapitalista, dok 33 obitelji na svakih stotinu nisu iskazale nikakav dohodak od investicija. Dok je 1950. g. 42 posto ovih obitelji općenito zavisilo od dohotka iz biznisa, deset godina kasnije ovaj broj je pao na 26 posto. S druge strane u istom periodu procenat glava porodice koji dobivaju plaće sa stručnih i upravnih radnih mjesta povisio se od 28 posto na 48 posto.

Da se relativno učešće pasivnih rentijera i aktivnih poduzetnika u nacionalnom dohotku izmijenilo u korist zarađivača nadnica i plaća također je isuviše očito iz *Statističkog pregleda Sjedinjenih Država* (1965) Ureda za popis stanovništva. U statistici nacionalnog dohotka od 1929. do 1964. (Tabela br. 444) nalazimo da je dohodak vlasnika i dohodak od ulaganja u 1929. g., kao procenat sume izdate za nadnice i plaće iznosio 72 posto. On je u 1964. g. međutim spao na 41 posto. Kroz ovaj period sastav radne snage izmijenio se od plavo-ovratničke u bijelo-ovratničku većinu. S obzirom na dohodak glavni dobitnici bili su inženjeri, tehničari, menadžeri, službenici i stručnjaci čiji se udio u gornjih 5 posto obitelji s visokim dohotkom približno podvostručio za proteklih petnaest godina.

¹⁹ Vodeći rad o industrijama još uvijek je Fritz Machlupova, *Proizvodnja i raspodjela zvanja* (Princeton University, 1962).

U svjetlu ovih brojki možemo nagađati da nije daleko vrijeme kad će broj službenika s plaćama u vrhunskoj grupi dohotka gotovo potpuno zasjeniti broj rezača kupona i vlasnika individualnog poduzeća. Unutar ovih vrhunskih 5 posto relativni udio ove radničke aristokracije vjerojatno će nadmašiti udio poduzetničkih profita, kamata, dividendi i renta. Korporacijski profiti već su dosegli i premašili udio dohotka nezavisnih vlasnika, što pokazuje da je režim individualnog kapitalističkog vlasništva ustupio mjesto menadžerskoj i profesionalnoj kontroli u glavni američke industrije. Tako u već citiranoj tabeli iz *Statističkog pregleda Sjedinjenih Država* nalazimo da su se korporacijski profiti i izravnanja u zalihama u postotku od čitave sume zarada korporacijskog i nekorporacijskog biznisa povisili od 40 posto u 1929. do 52 posto u 1964. godini. Ključna je godina bila 1955, kad su po prvi put u povijesti Sjedinjenih Država korporacijski profit i izravnanja u zalihama nadmašili dohodak neinkorporiranih poduzeća. Ukoliko se sadašnji trend nastavi do stotinu godina od danas relativni udio korporacijskih zarada povećat će se za narednih 34 posto, što znači da će udio individualnih aktivnih kapitalista pasti na jedva 14 posto. Kako je ova brojka značajan pokazatelj političkog utjecaja nezavisnih poslovnih ljudi možemo pretpostavljati da će nastavak sadašnjih fondova posvjedočiti konačno istiskivanje kapitalista s pozicija vlasti u američkom životu.

U ovim projekcijama zanemarili smo povećani udio čiste kamate kao udjela u dohotku vlasnika, udio koji je za izvjesno vrijeme predstavljao glavni oblik pasivno-rentijerske moći u Sjedinjenim Državama. Ovaj je udio porastao od jedva 15 posto u 1950. do 52 posto u 1964. godini. U apsolutnim ciframa čista kamata je u novom periodu porasla od 5,5 milijardi dolara na 26,8 milijardi, povećanje od gotovo 500 posto. Ali ovaj trend je daleko od toga da bi individualnim kapitalistima nadoknadio gubitak moći odlučivanja. Nasuprot tome, povećani udio kamate, kao procenta vlasničkog dohotka, više je znak kapitalistove slabosti nego snage.

U razmatranju izgleda socijalizma u Americi nešto se može naučiti od ranijih mirnih prijelaza iz feudalizma u kapitalizam, naročito u Engleskoj. Kapitalistička društva ponikla su u 19. stoljeću kao rezultat onoga što historičari vole nazivati dvostrukom revolucijom; mirno unutar anglosaksonskog svijeta kao odgovor na industrijsku revoluciju i nasilno drugdje kroz Framansku revoluciju i revolucije koje su slijedile. Tehnološka inovacija bila je u prvom slučaju glavni poticaj, a socijalna i politička radikalizacija u drugom. Pitanje je koji je od ta dva poticaja bio odlučniji. Na početku 19. stoljeća možda je moglo izgledati da je francuska revolucija predstavljala najveću pokretnu silu prema buržoaskom društvu. Ali u retrospektivi se ispostavilo da je industrijska nepolitička revolucija bila odlučan faktor kapitalističkog razvoja.²⁰

U analogiji s engleskim iskustvom jedva da je dalekovidno pretpostaviti da kapitalisti mogu postati penzioneri države i korporacija, upravo kao što su potomci feudalnog plemstva sačuvali svoja prava na rente od

²⁰ Za razradu ove teme konsultirati E. J. Hobsbaum: *Doba revolucije 1789-1948*. (New York, 1962), poglavlje 9-10.

zemljišnih posjeda ne samo u Engleskoj već i u ostalim dijelovima Evrope. Britanska aristokracija se razvila u sloj kapitalističke klase kroz kombinaciju političkih pritisaka i primamljivosti kapitalističkih profita, onemogućenih kroz zakone o ograđivanju (*Enclosure Acts*). Danas unutar Britanije i Sjedinjenih Država postoji primjetna tendencija potomaka kapitalista da preuzmu aktivni direktorij i upravu velikih korporacija. Prilagodavanjem tendenciji da se vlasnička moć nadomjesti menadžerskim i političkim autoritetom, kapitalisti u Sjedinjenim Državama su na taj način u stanju da sačuvaju neke, ako ne sve, od svojih ranijih privilegija. Staviše, upravo kao što je utjecaj industrijske revolucije na strukturu feudalnog društva bio utjecajni od francuske revolucije u preobražaju engleskog društva, tako i promjene uzrokovane automacijom i kibernetikom mogu površinski biti manje drastične od onih uvjetovanih ruskom revolucijom ali dubljim na dugu stazu.

Primjer mirnog nametanja kapitalističkih institucija odozgo relativnom šaćicom komercijalno nastrojenih feudalnih zemljoposjednika, kakav nam pružaju Zakoni o ograđivanju (1760—1830) sugerira da kapitalisti prozeti mišlju o privrednom rastu, dalekovidni i menadžerski orijentirani, mogu surađivati s menadžerskom elitom u ubrzavanju demisije vlasničke kontrole nad američkim društvom. Dapače mi se ubrzano krećemo u pravcu organiziranog kapitalizma bez kapitalista, koji je i sam stupanj evolucionog prijelaza prema socijalističkom društvu bez vodstva socijalističke partije. U mješovitoj privredi Sjedinjenih Država moć se već dijeli između tradicionalne kapitalističke klase i nove elite moći industrijskih menadžera i političkih birokrata, koji su na putu da preuzmu još veću vlast.

Ponešto različit model prijelaza u socijalizam pruža jugoslavenski eksperiment koji se može prilagoditi svrhama mirnog prijelaza u socijalizam. Između naše vlastite mješovite privrede i državnog socijalizma SSSR-a nalazimo jugoslavenski sistem koji posjeduje karakteristike specifične za njih oba, naime slobodnu tržišnu privredu prvog i društveno i kolektivno vlasništvo drugog. Ovaj je sistem opisan kao oblik socijalizma bez centraliziranog planiranja i na drugi način, kao oblik kapitalizma bez individualnih dioničara.²¹ Sve veća »decentralizacija«²² sovjetske i istočno-evropskih privreda i centralizirajuće tendencije unutar američkog kapitalizma sugeriraju mogućnost konvergencije na jugoslavenskom modelu.

Jedan primjer mirnog prijelaza na socijalizirano vlasništvo jeste često navedeni slučaj Sears, Roebuck Company, koji je postao model američkog puta socijaliziranja vlasništva bez revolucije.²² Njihov penzioni fond poduzeća izbjegao je opasnost inflacije investirajući svoje

²¹ Ovo posljednje je kinesko shvaćanje u »Da li je Jugoslavija socijalistička zemlja?«²¹ *Polemika o generalnoj liniji međunarodnog kapitalističkog pokreta*. (Peking, 1965). Za korporativno-liberalnu verziju teze vidi Calvin B. Hoover *Privreda, sloboda i država* (Garden City 1961) str. 395-406.

²² V. Berleovu diskusiju razvijanja novog društveno-ekonomskog poretka implicitnu praksu Sears, Roebuck & Comp. penzijskog fonda u *Moć bez vlasništva*, str. 54-56. i njegov skorašnji esej »Privredna moć i slobodno društvo«²² u *The Corporation Take - Over*, ed. Andrew Hacker (New York, 1964). Hackerova pomalo fantastična projekcija američke kompanije koja eventualno kupuje natrag svoj vlastiti kapital također je vrijedna pažnje.

fondove sakupljene iz dijela plaća svih zaposlenih u kompaniji kroz godine njihova zaposlenja, ne u raznovrsnu listu prvoklasnog općeg kapitala, već u kapital Sears-Roebuck. Ishod je taj da se ova kompanija nalazi u procesu socijaliziranja same sebe kupujući kapital od svojih penzionih povjerilaca, koji nisu samo tijesno udruženi, već također povezani sa direktorima Sears-Roebuck. Naime, glavni dioničar Sears-Roebucka nije više pojedinac ili blok pojedinačnih dioničara već institucija kojom upravljaju profesionalni menadžeri, od kojih su neki također menadžeri Sears-Roebucka. U stvari, nebitno je da li penzioni fond ima kontrolnu poziciju u Sears-Roebucku ili ovaj posljednji kontrolira svoj vlastiti penzioni fond kroz zajednički direktorat. U svakom slučaju individualni dioničari su isplaćeni i nadomješteni institucionalnim dioničarima, dok su profesionalni menadžeri ove organizacije odgovorni samo jedni drugima.

Investicije iz penzionih fondova poduzeća u Sjedinjenim Državama 1964. g. približile su se iznosu od 31 milijarde dolara i moraju da se povećaju u mjeri u kojoj se obavezna štednja širi na druge dijelove nepoljoprivredne radne snage, od koje je samo polovica ovog časa ovim obuhvaćena. Prema Adolf Berleu od 15 do 16 milijardi nalazi se u rukama osiguravajućih društava, dok se preostala polovica gotovo isključivo nalazi u osam ili devet banaka New Yorka.²³ Budući da se predviđeno podizanje ovih obaveznih ušteda procjenjuje na približno 70 do 80 milijardi dolara, penzijski fondovi su na putu da uzmu kontrolu 20 do 30 posto čvrstih vrijednosti američke industrije, sa izgledom da svoju kontrolu povise na 40 do 50 posto. Stari pasivni pojedinačni dioničar, zainteresiran samo za primanja postupno biva istiskivan, ne samo penzijskim fondovima već i kolektivnim kapitalistima koji uopće nisu ljudska bića već takva fiktivna pravna lica kao što su banke, investicione kuće i osiguravajuća društva. Neprimjetno, velike korporacije približavaju se fazi razvoja američke privrede koja se može okarakterizirati kao najrazvijeniji stupanj kapitalizma, premda u doslovnom smislu bez ikakvih kapitalista ili u najboljem slučaju samo s marginalnim.

Pitanje je kako se može očekivati da se privreda ove vrste razvije u socijalizam neovisno od socijalističkog vodstva. Budući da nema historijskih primjera takvog prijelaza možemo samo nagađati praveći projekcije na osnovi tekućih tendencija. U svakom slučaju, efektivno suprotstavljanje mirnom prijelazu vjerojatno će doći poglavito od postupno iščezavajuće kapitalističke klase. Nije vjerojatno da će penzijski fondovi i takve srodne non-profitne institucije kao što su zaklade i sveučilišta politički intervenirati u korist pojedinačnih dioničara. Prema navodima sudova, menadžeri nemaju vlasničkih prava u penzijskim fondovima niti ostalim institucijama koje novac drže u zakladi. Niti pak zaposleni s izgledom na penziju imaju ikakva tekuća prava vlasništva nad onim dijelom svojih plaća koji se čuva u ovim fondovima. Uistinu nitko nije vlasnik penzijskih fondova kao ni vrijednosti kojima oni raspolaze (equities). Pošto su njihovi povjerioci u situaciji sličnoj povjeriocima zaklada i sveučilišta njihove se organizacije ne mogu kvalificirati kao ka-

²³ Berle, «Privredna moć i slobodno društvo», cit. djelo str. 93.

pitalističke, čak niti u kolektivnom smislu. Kad bi Sears & Roebuck Company bila potpuno kupljena od svog penzijskog fonda, ona bi u tom momentu postala javna ili potpuno socijalizirana korporacija.

Nije vjerojatno da će otpor kolektivizaciji doći ni od nefinancijskih ustanova niti od investicionih kuća, banaka i osiguravajućih kompanija. Premda ove posljednje nesumnjivo produžuju život pasivno-primajućim i kapitalističko-rentijerskim funkcijama pojedinačnih dioničara, one to čine samo u kolektiviziranom obliku. Kapitalistički odnos također nadživljuje u djelomičnom vlasništvu jedne korporacije nad drugom, ali opet u obliku nezavisnom od aktivnosti zbiljskih kapitalista.

Menadžeri nisu ni kapitalisti niti funkcioneri kapitalista već oligarhija koja samu sebe obnavlja sa gotovo neograničenom kontrolom nad kolektivnim vlasništvom. Tu leži teškoća. Jer politički povjerioci ili državni birokrate imaju vlast nad menadžerima američkog biznisa pa nije vjerojatno da će zadugo tolerirati takvu javnu neodgovornost od strane svojih kolega stručnjaka. Birokratska elita nije samo podijeljena već je i u međusobnoj konkurenciji. Moglo bi se proreći da će prava bez obaveze, kakva uživaju funkcioneri korporacija, teško preživjeti javne pritiske rivalskih političkih i vladinskih elita lišenih sličnih prednosti.

U hrpi knjiga i eseja Adolfa Berlea i njegovih kolega u Twentieth Century Fund već nalazimo vapaj protiv zloupotrebe privatnih fondova od strane korporacijskih menadžera u *de facto* u zaklade kvazijavnog vlasništva u rukama korporativnih više nego pojedinačnih dioničara.²⁴ Privatno vlasništvo i privatna odgovornost nikad u tom stupnju nisu bili vrijedni prijekora javnih vlasti kao što je to anomalija javnog vlasništva kombinirana s javnom neodgovornošću. Kao rezultat toga jedna svc utjecajna grupa birokrata u vladi i drugim ne-profitnim institucijama i skrbništvima započela je da ispituje metode proširenja kontrole javnih agencija nad gigantskim poluprivatnim i kvazijavnim kolektivima. Djelomična nacionalizacija kroz vladine kupovine općih dionica i stvaranje mješovitih poduzeća nesumnjivo bi pomogli da se ovom problemu nađe izlaz. Ali čak i ovaj umjereni prijedlog za garantiranje odgovornog nadzora općenito se smatra ekstremnim. Umjesto toga, predlagano je da se izglasaju zakoni koji bi osigurali javnu odgovornost korporacijskih funkcionera specificiranjem njihovih dužnosti i prava.

Čak i bez djelomične nacionalizacije, efekt takvog zakonodavstva bio bi preobražaj sadašnjih kapitalističko-rentijerskih odnosa između financijskih i korporativnih poduzeća u odnose skrbništva i na na taj način dokidanje njihova kapitalističkog karaktera. Jednim udarom djelomično vlasništvo jedne korporacije u drugoj bilo bi preoblikovano u odnos samoupravljanja, što znači da bi vlasništvo bilo socijalizirano *de facto* ako ne i *de jure*. Ostalo bi malo razlike između ponašanja menadžera u ovom sistemu i ponašanja menadžera u industrijskim kolektivima današnje Jugoslavije. Spomenutom legislacijom zapadna bi kapitalistička društva uspješno ostvarila prijelaz na socijalizaciju bez onih internih uznemirenja i privrednih poremećaja redovito izazvanih drastičnijim

²⁴ Vidi npr. Berleovo poglavlje »Savjest kralja i korporacije« u *Kapitalističke revolucije XX stoljeća*; također esej W. H. Ferryja »Neodgovornosti u metrokorporativnoj Americi«, u Hackerovoj knjizi.

metodama. Tako bi socijalizam mogao da se ostvari putem koji socijalističkim i drugim lijevokrilnim strankama odriče bilo kakvu važnu ulogu vodstva. A u tom slučaju on bi se ostvario dvostrukim djelovanjem nesvjesnih organizacijskih tendencija inherentnih kapitalizmu i konkurencijom menadžera samih.

Dovle smo ispitivali i kritizirali neke od glavnih argumenata protiv mogućnosti za mirni prijelaz na socijalizam u Americi. S rijetkim izuzetkom, njima je zajednička teza da nije vjerojatno da bi se kapitalistička društva razvila u socijalizam bez državnog vodstva socijalističke stranke ili koalicije stranaka obaveznih zajedničkim programom. U odsustvu takvog vodstva u Sjedinjenim Državama većina teoretičara konvergencije dokazuju da se američki kapitalizam ne kreće u pravcu socijalizma već u pravcu novog industrijskog poretka koji nije ni kapitalistički ni socijalistički, premda će nedvojbeno imati neke osobine obaju. Jedna takva osobina jeste menadžerska ili birokratska kontrola od strane privredne aristokracije, a ne od konvencionalne. Usprkos alternativnim putevima prema industrijalizaciji konačni rezultat je, kako se vjeruje, isti — politička pojava meritokracije ili vladavine inteligencije. Međutim, već smo vidjeli da elita moći teži tome da bude pod dominacijom menadžera i birokrata koji su socijalisti usprkos sebi samima. U skladu s tim moramo odbiti one varijante teze o konvergenciji koje postuliraju novo industrijsko društvo s onu stranu socijalizma, makar i bilo s onu stranu socijalističke ideologije.

S engleskog preveo: *Ivan Babić*